

Vrouwelijke Engelandvaarders, helpers en het verzet

*Ter aanvulling op de tabel en de website van het Museum
Engelandvaarders*

Inhoudsopgave

Inleiding	blz. 2
Grafieken over vrouwelijke Engelandvaarders	blz. 3
De motieven van vrouwelijke Engelandvaarders en helpers	blz. 5
De reis naar Engeland	blz. 6
De verhoren in Engeland	blz. 9
De beroepen van vrouwelijke Engelandvaarders in Engeland	blz. 10
Bijzonderheden over de vrouwelijke Engelandvaarders	blz. 12
Bronnen	blz. 13

Inleiding

Engelandvaarders worden door historica Agnes Dessing, auteur van *Tulpen voor Wilhelmina. De geschiedenis van de Engelandvaarders*, omschreven als Nederlandse mannen en vrouwen die tijdens de bezetting geprobeerd hebben naar Engeland te ontsnappen met de bedoeling om een bijdrage te leveren aan de bevrijding van Nederland. Deze betekenis wordt ook gehanteerd in dit document.

Agnes Dessing houdt enkele tijdsgrenzen aan die volgens haar bepalen of een persoon een Engelandvaarder is. Haar tijdsgrenzen zijn van 14 mei 1940 tot voor de bevrijding van Zuid-Nederland in september 1944. Nederland was namelijk bijna bezet door de Duitsers op 14 mei 1940 en het vertrek naar Engeland werd na september 1944 gemakkelijker omdat Zuid-Nederland bevrijd was. Deze tijdsgrenzen worden niet gehanteerd in dit document.

Daarnaast hebben enkele vrouwen geprobeerd om naar Engeland te gaan maar deze pogingen mislukte. Deze vrouwen worden daarom in zowel de tabel als in dit document 'overig' genoemd.

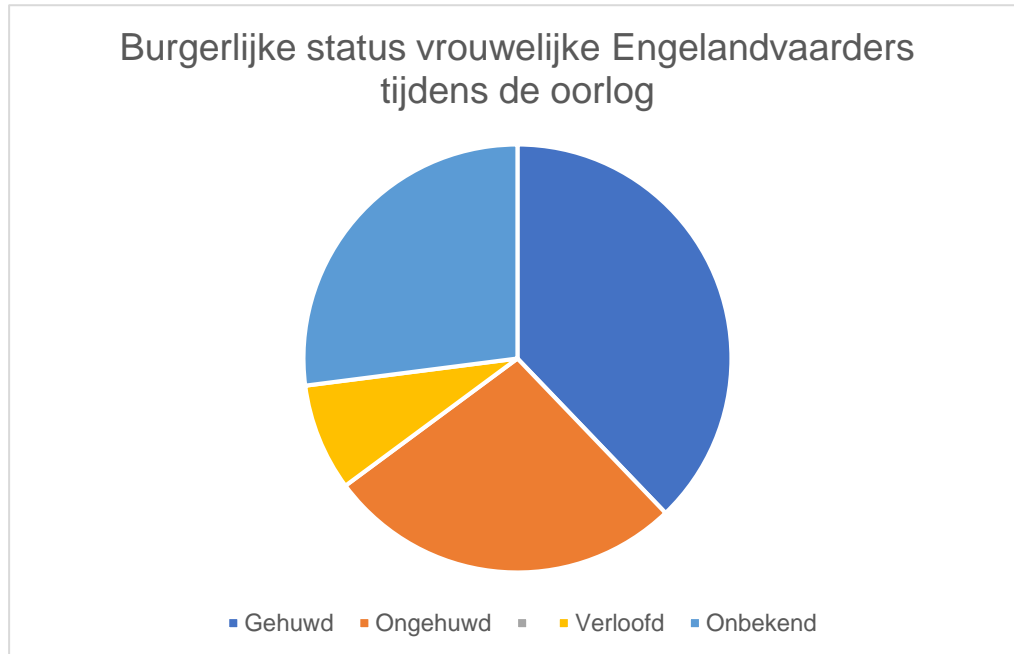
De groep vrouwen die naar Engeland vertrok was relatief klein. 2.8% van de Engelandvaarders was vrouw. Agnes Dessing geeft drie redenen die verklaren waarom er minder vrouwen dan mannen naar Engeland gingen. Ten eerste kwamen zij minder toe aan het verzet door hun rol als huisvrouw en moeder. Ten tweede was er geen dienstplicht voor vrouwen. Ten derde hadden vrouwen minder dringende redenen om het land te verlaten. (De Schakel, januari 2019, 39^e jaargang, nr. 159, blz. 36)

In dit document staan vrouwelijke Engelandvaarders, helpers en 'overig' vrouwen centraal. Ter aanvulling op de tabel en de website worden hun verhalen toegelicht. Het beeld van deze vrouwen, hun reis, hun motieven, de verhoren en hun leven in Engeland worden getoond. Hun verhalen worden onder andere door quotes vermeld.

Grafieken over vrouwelijke Engelandvaarders

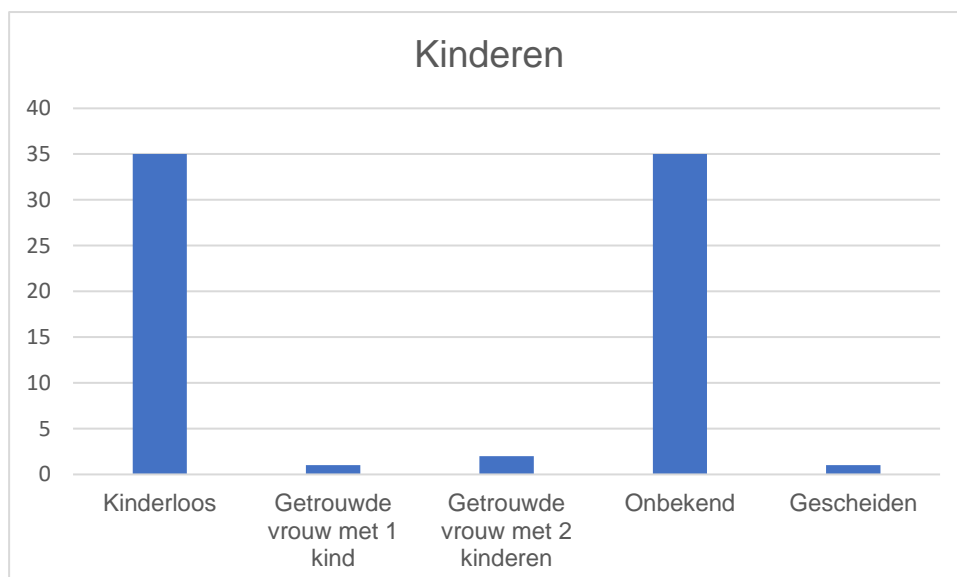
Enkele grafieken over vrouwelijke Engelandvaarders die een overzicht geven van de vrouwelijke Engelandvaarders.

Burgerlijke status

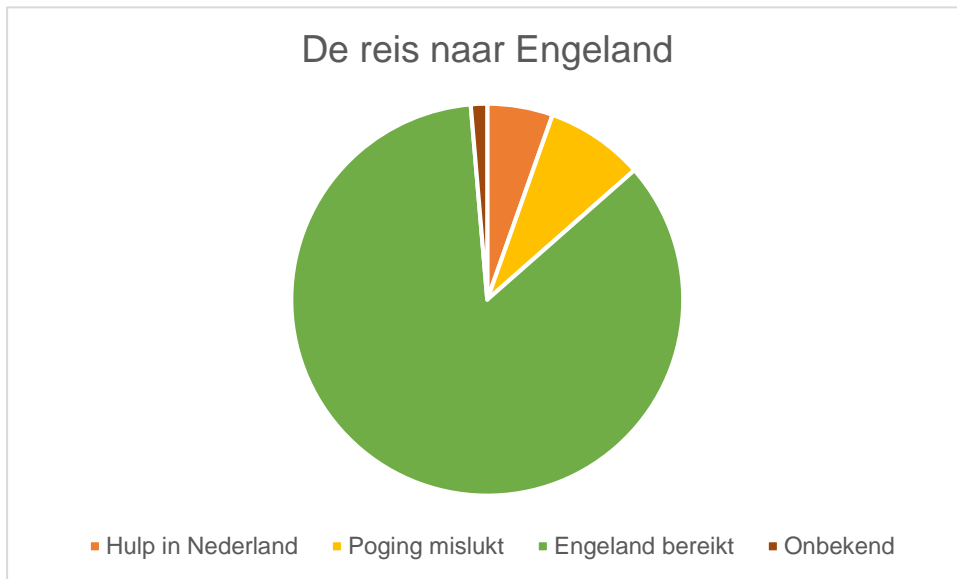
(28 gehuwd, 6 verloofd, 20 ongehuwd, 20 onbekend)

Kinderen

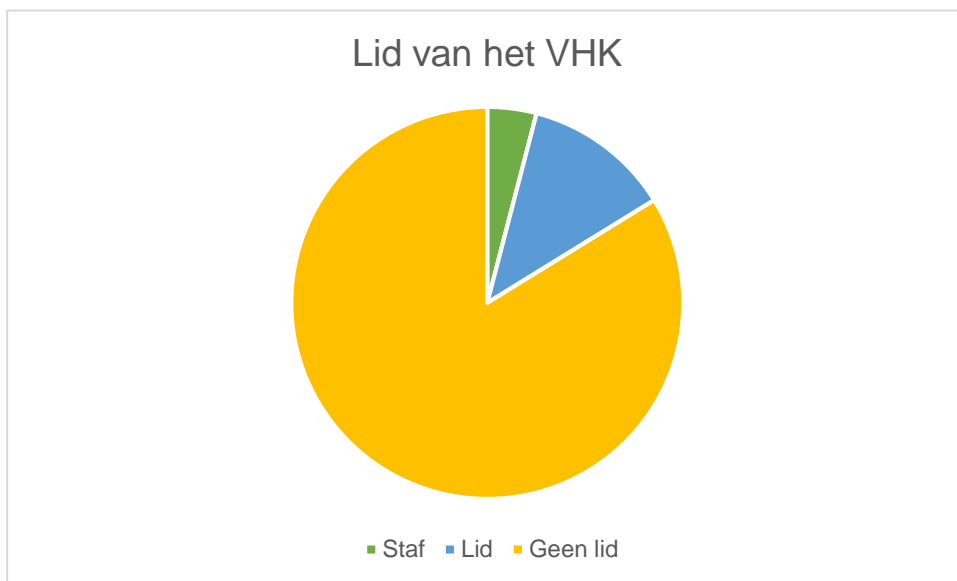
(35 kinderloos waarvan 14 ongehuwd en 4 verloofde vrouwen, 1 vrouw had 1 kind, 2 vrouwen hadden 2 kinderen, 35 onbekend, 2 gescheiden had één 3 kinderen)

De reis naar Engeland

(4 helpers in Nederland, 6 mislukte pogingen, 63 bereiken Engeland, 1 onbekend)

Lid van het VHK

(3 stafleden, 9 gewone leden, 62 geen lid)

De motieven van de vrouwelijke Engelandvaarders en helpers

De tocht naar Engeland was zwaar. Het gevaar lag op de loer om opgepakt te worden. Toch maakten enkele vrouwen de keuze om naar Engeland te gaan.

Een van de motieven van de vrouwelijke Engelandvaarders was het vechten voor de bevrijding van Nederland. Dit gold voor *Lidy Keg*.

- 'Ik dacht toen: als ik een jongen was, zou ik dat doen. Ik heb kind nog kraai. Ik wil me inzetten voor de oorlog. Ik wil iets doen om ons land van het Duitse juk te bevrijden.'

Ook *Emmy Rutten-Broekman* wilde vechten voor de bevrijding. Haar milieu kan hier mogelijk een verklaring voor zijn. Haar vader was namelijk een beroepsmilitair.

De '*trois jeunes filles*' (*Beatrice Musaph, Carla Musaph en Rachel Waterman*) hebben alles op alles gezet om naar Engeland te komen.

- 'We hebben vier grenzen illegaal overschreden, we hebben gevochten voor ons ideaal en we hopen dat onze beloning zal zijn dat we mee kunnen helpen in den grooten strijd voor de eindoverwinning. Leve de Koningin.'

(Dessing, blz. 54 en 55)

Ellis Maud Brandon was een van de 3000 vrouwen die in Nederland verzetswerk deed maar meer wilde doen. Dit verzet pleegde ze samen met haar toenmalige vriend Herman Friedhoff. Dit verliep goed tot de Gestapo in 1942 op zoek was naar Friedhoff. Ze besloten samen te vluchten naar Engeland om hun verzetswerk voort te zetten. (Vis, blz. 17-23)

De reis naar Engeland

De motivaties van de vrouwen waren verschillend, net als de reis naar Engeland. De route, het verloop van de reis en de gevoelens die erbij kwamen kijken waren voor elke vrouwelijke Engelandvaarder zijn anders. Enkele verhalen worden hieronder benoemd.

Josepha Mendels koos voor de zuidelijke route. Uiteindelijk bereikt Mendels Perpignan en komt ze na barre omstandigheden via de Pyreneeën in 1942 Spanje binnen. De passeur die haar via de Pyreneeën had moeten helpen, liet haar in de steek en beroofde enkele van haar bezittingen. Hierdoor werd haar reis steeds zwaarder. Toch kreeg ze het voor elkaar de Pyreneeën over te steken. Echter, ze werd opgepakt bij de Spaanse grens, maar het Nederlandse consulaat zorgde ervoor dat Mendels de Spaanse cel mocht verlaten. Na enkele gesprekken met het Nederlandse consulaat werd ze in ballingschap gestuurd in Madrid. Ze verstuurde vanuit Madrid enkele verzoeken naar de Engelse en Nederlandse regering in Londen om als journalist in Londen aan de slag te gaan. Haar impulsieve gedrag, antinazi ideeën en kennissen die in Londen werkten, zorgden ervoor dat ze naar Londen mocht komen. Op 11 juni 1943 zette ze voet op Engelse bodem. (Heimans, blz. 124-139, 143-146, 147-149)

De reizen naar Engeland verliepen soepeler als een man en vrouw samen op reis gingen. Men kon zich namelijk voordoen als stel. Dit gold ook voor *Lidy Keg* en haar vriendin *Dolly*. Zij gingen met twee mannelijke reisgenoten naar Engeland. In Parijs werden ze apart ingedeeld per kamer. Hun bevindingen waren als volgt:

- 'De passeur zei- waar ik achteraf woedend om was- dat het veiliger was om ons als verloofde stellen voor te doen. De mannen zouden dus bij ons slapen. Dat was voor die tijd. Toch denk ik achteraf dat het beter is geweest. De mannen hadden zich wat mij betreft keurig gedragen. Er is niets gebeurd. Maar die andere man heeft mijn vriendin Dolly geprobeerd in te palmen. Daar was ze niet van gediend en toen heeft ze besloten terug te gaan.' -

Ellis Maud Brandon ging samen met haar vriend Herman Friedhoff naar Engeland. De hulp van een grenswacht maakte het mogelijk om naar België te gaan om vervolgens met de trein naar Parijs en Bordeaux reizen. Ze kwamen daar in contact

met een Baskische passeur die hen naar Spanje wilde brengen. Na een lange looproute kwamen ze uiteindelijk in Spanje. Via Spanje kwam Brandon alleen in Portugal terecht door de hulp van het Britse consulaat. Ze vloog in 1943 met een KLM-toestel naar Engeland. (Vis, blz. 17-35)

Joke Sanders wilde met haar vrienden Harry en Sam Meijer naar Engeland. Ze hadden hun tocht goed voorbereid. Een stalen kano met luchtkisten en een buitenboordmotor, waterdichte kleding, een kompas en voldoende voedsel werden aangeschaft voor de tocht. De Rotterdamse garagehouder Jan Hogeboom vervoerde de kano per oplegger naar de duinen bij Noordwijk. De afvaart verliep zonder problemen, maar op zee sloeg de kano plotseling om. De drie opvarenden hadden grote moeite het strand te bereiken. Maanden later besloten ze via Frankrijk en Zwitserland naar Engeland te gaan. Bij de Frans-Zwitserse grens werden ze echter gearresteerd en naar een concentratiekamp gebracht, waar ze alle drie om het leven kwamen.

Marion Geertruida Smit probeerde in gezelschap van officier Hans Hers, de geheim agent Lodo van Hamel, Jean Mesritz en professor Lourens Baas Becking naar Engeland te gaan. Op 12 oktober 1940 kwamen ze bijeen in het koffiehuis van Echtenerbrug. Ze vertelden daar dat ze op het meer de vogeltrek wilden bestuderen, maar ze wekten argwaan. Een boerin belde de dorpsveldwachter, die op zijn beurt de Duitse politie waarschuwde. De eerste poging mislukte. De tweede poging mislukte omdat het vijftal was verraden. Tijdens de tweede poging bleek namelijk de hele oever van het meer afgezet te zijn met machinegeweren en zoeklichten. Twee bemanningsleden waren licht gewond geraakt. Ze werden door Trijnus Hoekstra en Pieter Cornelis Schmidt Crans, beiden van de marchaussee, gearresteerd en overgedragen aan de Duitse politie, die hen overbracht naar de gevangenis van Scheveningen. Baas Becking, Hans Hers en Marion Smit werden vrijgesproken. Marion werd op 8 april 1941 vrijgelaten.

Yvette Bartlema-Sanders was de tweede vrouw die tijdens de oorlog de Noordzee oversteekt samen met schipper Kees Koole, Hein Kaars Sijpesteijn, Hein Louwerse en Henning Meyer. De overtocht verliep stormachtig maar succesvol. De replica van

de boot staat in het Museum Engelandvaarders.

Zeemanshoop is de naam van een motorreddingsboot die aan het begin van de Tweede Wereldoorlog werd ingezet om een grote groep mensen naar Engeland te vervoeren. Normaliter was het een reddingsboot die op de Noordzee te hulp schoot bij problemen. De boot had zijn thuishaven in Scheveningen. Toen Nederland capituleerde, besloot een deel van de bevolking om Nederland te verlaten en via de Noordzee naar Engeland te gaan. Echter, vele schippers boden geen hulp om naar Engeland te varen. Vier studenten wilden ook naar Engeland. Bongaerts, Dahmen, Hack en Meijers waren van plan tegen de Duitsers te vechten. Eén van hen opperde het idee de reddingsboot *Zeemanshoop* van de Noord- en Zuid-Hollandsche Reddingmaatschappij (NZHRM) te kapen en hiermee de zee op te gaan. Bij het starten van de motor van het schip bood de Scheveningse visser Tinus Rog een helpende hand. Er waren ook Joodse vluchtelingen op de *Zeemanshoop*. Velen van hen waren uit Den Haag afkomstig, zoals de kritische journalist Joop van der Laan, advocaat Wim Belinfante en zijn zus *Ada*.

Voor het vertrek uit de Scheveningse haven bleek dat De *Zeemanshoop* te vol was. Op zee uitten passagiers tegen de studenten hun zorgen over een ontdekking door de Luftwaffe of de Kriegsmarine. Het was ook onbekend of de hoeveelheid brandstof toereikend genoeg was om Engeland te bereiken. Bovendien lag de zee vol mijnen. Student Harry Hack maakte de groep duidelijk dat ze door gingen varen. Uiteindelijk lukte het de vluchtelingen en studenten om Engeland te bereiken. Op 15 mei signaleerde de Britse mijnenveger HMS *Venomous* de *Zeemanshoop* en nam de vluchtelingen aan boord. Na de redding van de vluchtelingen brachten de Britten de reddingsboot naar Dover. Tijdens de oorlog werd het schip bij de Nederlandse marine in Engeland gebruikt als communicatievaartuig bij de mijnenveegdienst te Holyhead en later te Harwich. Na de oorlog keerde het schip terug naar Nederland. (website: <https://www.joodserfgoeddenhaag.nl/ontkomen-uit-scheveningen-met-de-zeemanshoop/>)

De verhoren in Engeland

Na een lange en moeizame reis gehad te hebben, stond in Engeland het eerste obstakel te wachten: het verhoor. Volgens Agnes Dessing zijn vele verhoren van de vrouwelijke Engelandvaarders gekoppeld aan het verhoor van hun man of verloofde. Toch zijn er enkele beschrijvingen over de verhoren of bijzondere opmerkingen die tijdens de verhoren zijn genoemd.

Josepha Mendels voelde zich als een 'schurk' behandeld tijdens de verhoren in Engeland. Toen ze in Engeland aankwam, werd ze direct doorgestuurd naar de Patriotic School. Hier werden Engelandvaarders getest op betrouwbaarheid om infiltratie te voorkomen. Ze beschreef de verhoren als 'zwaar' en 'lang'. (Heimans, blz. 151-153)

Ellis Maud Brandon omschrijft net als Mendels dat de verhoren lang duurden en ze tijdens de verhoren 'brut' werden behandeld. De sfeer was 'zwart'. (Vis, blz. 34-36)

Tijdens de verhoren werd ook gevraagd naar kennis over verraders en NSB'ers in Nederland. Het verhoor van *Selma Joles* toont dit aan. Ze wekte daarnaast verontwaardiging toen ze vertelde dat ze in Lissabon seksuele diensten aan had geboden aan een lid van de Duitse Gezantschap in ruil voor een uitreisvisum voor een bloedverwante in Nederland.

Cornelia Kranendonk wordt in haar verhoor beschreven als een '100% goede Nederlandse' omschreven. Volgens ondervrager Oreste Pinto zou ze een goede psychologische blik op de wereld hebben en een ingeboren moed hebben. Ook had ze een 'geestdriftige' vaderlandsliefde en waren ze ervan overtuigd dat ze zonder aarzelen haar leven zou geven. Ook was ze een goede arts omdat ze tijdens haar reis vele Nederlanders verzorgd zou hebben.

De beroepen van vrouwelijke Engelandvaarders in Engeland

Eenmaal de verhoren voorbij waren en de vrouwen vertrouwd werden, was de volgende stap om een bijdrage te leveren in Engeland tegen de Duitse bezetting. Aangezien vrouwen tijdens de Tweede Wereldoorlog niet in het leger mochten en de situatie van de vrouw anders was, kwam het volgens Agnes Dessing vaak neer op de administratieve taken. Echter, er zijn ook vrouwelijke Engelandvaarders die andere taken hebben uitgevoerd. Op december 1943 werd het Vrouwen Hulp Korps (VHK) opgericht. Hun taak was humanitaire hulpverlening. Dit initiatief kwam in 1942 vanuit de Bond van Nederlandse Vrouwen. Ze wilden een vrijwillige organisatie. De organisatie werd na de invasie van Normandië gemilitariseerd. (Dessing, blz. 53 en 300)

Een van de vrouwen wist gelijk bij welke strijdkrachten ze ingedeeld wilde worden. *Ida Veldhuyzen van Zanten* wilde vijand te lijf gaan als pilote. Ze was in het bezit van een vliegbrevet en had voor de oorlog gewerkt als stewardess bij de KLM.

- 'Ik kon niet tegen de vernedering van de Duitse bezetting. Toen ik een radio-uitzending hoorde over een Engelse pilote, Amy Johnson, die een korps van vrouwelijke Engelandvaarders had samengesteld, dacht ik: daar moet ik bij zijn.' - (De Schakel, januari 2019, 39^e jaargang, nr. 159, blz. 36-38)

Ze wilde bij het transportvliegerskorps. Ze werd de eerste keer afgewezen omdat ze een 'buitenlander' was. De tweede keer werd ze afgewezen omdat ze niet door de vliegertest kwam. Ze kreeg een derde kans door prins Bernhard en ze slaagde voor de test. Ze vloog afgebouwde toestellen van de fabriek naar de vliegvelden.

(Dessing, blz. 298) De ferry-diensten waren niet zonder risico's want er gebeurden veel ongelukken: 2000 vliegtuigen gaan in de oorlogsjaren verloren en 173 vliegers kwamen om het leven, onder wie 16 vrouwen. Ida maakte in totaal 583 vliegreizen.

Martha van Esso-Polak slaagde er samen met haar man in om de overstek naar Engeland te maken om de deportaties te ontlopen. Zij was arts in opleiding en stelde zich beschikbaar in Engeland. (Dessing, blz. 55 en 298)

In 1945 werd ze bekend door de Van-Esso test. Vele mensen in de concentratiekampen hadden last gehad van luizen. Dit werd verholpen door DDT. Volgens van Esso-Polak waren de luizen hier niet gevoelig voor. Dit bleek uiteindelijk te kloppen door haar onderzoek.

Trix Terwindt werd als geheime agent gedropt in Nederland. Ze gaf bij aankomst aan te willen vechten, maar dat bleek in eerste instantie niet mogelijk voor een vrouw. Ze ging aan de slag als secretaresse bij een ministerie. Ze werd later door de Britse kapitein Aire Navey gevraagd als agente voor M19. Ze moest naar Nederland om een ontsnappingslijn voor Britse piloten te organiseren. Ze kreeg een opleiding bij Special Operations Executive (SOE) en werd op 13 februari 1943 bij Kallenkote gearachuteerd. Ze werd opgewacht door de Sicherheitsdienst en in een afgelegen huis 80 uren ondervraagd. Ze liet niets los en werd naar Kamp Haaren gebracht. (Dessing, blz. 298 en 307)

In mei 1944 wordt ze overgeplaatst naar de gevangenis van Scheveningen (het 'Oranjehotel'). Wat volgt is een transport naar Ravensbrück en in januari 1945 naar Mauthausen. Het kamp werd uiteindelijk door de Amerikanen bevrijd. Trix is een van de 59 slachtoffers van het Engelandspiel en een van vijf die de oorlog overleefde.

Emmy Rutten Broekman en *Rie Stokvis* hielden zich bezig met de organisatie van het VHK om de Oostende over te steken. Op 13 november 1944 steken 8 groepen van het VHK de Oostende over om in het bevrijde deel van Nederland hulp te verlenen. Ze probeerden geëvacueerde kinderen te helpen.

Bijzonderheden over de vrouwelijke Engelandvaarders en helpers

Naast de reis naar Engeland, de motieven, de verhoren en de beroepen zijn er enkele bijzondere verhalen of gebeurtenissen tijdens en na de Tweede Wereldoorlog over de vrouwelijke Engelandvaarders.

Jetty Pearl was een zangeres en zong in 1942 het volgende lied over een NSB'er:

Op de hoek van de straat staat een NSB'er,

'tis geen man, 'tis geen vrouw, maar een farizeeër.

Schiet hem dood, in zijn poot, doe hem in een kisse,

Doe er dan wat water bij, dan zwemt hij als een vissie.

Ze wordt na de oorlog samen met Corry Brokken de eerste afgevaardigden voor het eerste Eurovisie Songfestival waar zij tweede werden. Het liedje was geschreven door Annie M.G. Smit en heet 'de Vogels van Holland'.

Jos Gemmeke haar rapporten en verleden worden in de podcast van Mijke van Wijk onderzocht. Enkele verhalen over haar rol als geheime agent en haar dropping zijn volgens van Wijk anders. Het is de vraag of het klopt wat Jos Gemmeke verteld heeft over haar verleden.

Bronnen

(Deze bronnen zijn ook gebruikt voor de tabel over de vrouwelijke Engelandvaarders helpers en overig)

- Dessing, Agnes, *Tulpen voor Wilhelmina. De geschiedenis van de Engelandvaarders* (2005).
- Database en hulp van het Museum Engelandvaarders en de vrijwilligers.
- De Schakel, januari 2019, 39^e jaargang, nr. 159.
- Heimans, Sylvia, *Josepha Mendels. Het eigenzinnige leven van een niet-nette dame* (Amsterdam 2016).
- Mertens, F., *Een wereldverbeteraar in Den Haag. De Haagse ballingschap van Otto Neurath*, publicatiereeks 'Den Haag, stad van vrede, recht en veiligheid' nr. 2 (Den Haag 2007).
- Podcast over Jos Gemmeke door Mijke van Wijk op NPO 1
<https://www.nporadio1.nl/podcasts/tante-jos>.
- Stichting Joods Erfgoed, 'Ontkomen uit Scheveningen met de Zeemanshoop'
<https://www.joodserfgoeddenhaag.nl/ontkomen-uit-scheveningen-met-de-zeemanshoop/>.
- Verbaan, Danny, *Weg! Ontsnapt aan de Duitse bezetting* (z.pl. 2015).
- Vis, Carlijn, *Verzetsoma. Het verhaal van de laatste vrouwelijke Engelandvaarder die nog leeft* (Amsterdam 2015).